

**Журба С. С.**

кандидат філологічних наук, доцент  
Криворізький педагогічний інститут  
ДВНЗ «Криворізький національний університет»

## ІДЕЯ «ФІЛОСОФІЇ СЕРЦЯ» Г. СКОВОРОДИ У ЗБІРЦІ ПАВЛА ТИЧИНИ «ЗАМІСТЬ СОНЕТІВ І ОКТАВ»

*Статтю присвячено дослідженню ідей філософії серця Григорія Сковороди у збірці П. Тичини «Замість сонетів і октав». Особливу увагу приділено образу серця, християнським та моральним цінностям у прозопоезії.*

**Ключові слова:** філософія серця, християнські ідеї, духовність, ліричний герой, діалогізм.

*Статья посвящена исследованию идей философии сердца Григория Сковороды в сборнике П. Тычины «Вместо сонетов и октав». Особенное внимание уделено образу сердца, христианским и моральным ценностям в прозопоэзии.*

**Ключевые слова:** философия сердца, христианские идеи, духовность, лирический герой, диалогизм.

*The article deals with the analysis of the ideas of the philosophy of heart by Hryhorij Skovoroda in the Pavlo Tychna's Poetry Collection «Instead of Sonnets and Octaves». The main attention is drawn to the image of heart, Christian and moral values in prosepoetry. The way to harmony is viewed by Tychna in the resistance to evil, in universal human values, such as faith, hope and love, which are predominant in Skovoroda's writings. The idea of the national liberation P.Tychyna connects with the ideas of Christian culture. On the foundation of the philosophical views of the great thinker the poet meditates upon the critical contradictions of 'Self', a human heart with the cruel realities of the historical epoch.*

**Key words:** the philosophy of heart, Christian ideas, spirituality, lyrical subject, dialogism.

Перші збірки Павла Тичини – «Сонячні кларнети», «Плуг», «Замість сонетів і октав» – засвідчили про входження в українську літературу поета нового рівня, митця модерністського спрямування, символіста, поета глибоко національного, яскравої художньої індивідуальності. У ранній творчості митця болюче відбилася доля

українського народу доби революції та громадянської війни. Сумніви й вагання поета у ставленні до подій 1917 року призвели до зникнення блаженного звучання пісенності з «світанкових світів у ліриці». Павло Тичина шукав можливість якнайскравіше висловити зміну почуттів, вражень, настроїв і тому *«відтворив у збірці «Замість сонетів і октав» національну катастрофу, спричинену революційними рухами та черговим загарбанням України Російською імперією, але «виступає» і за всіх, і проти всіх. Орієнтир у нього – філософ Г. Сковорода, якому книжка присвячувалася і який у центрі всесвіту бачив саме «всіх»* [Наєнко 2008: 255].

Третя збірка П.Тичини «Замість сонетів і октав» (1920), написана у 1918-1920 роках, *«назавжди увійшла в українську і світову літературу як правдиве й водночас страшне свідчення людини про свій час»* [Тітаренко 2008: 3]. Книга *«стала між чистою лірикою та гострою інвективою»* [В.Барка 1961: 69] автора, і, на думку В. Стуса, *«прямым продовженням третьої сфери поетичної «космогонії» «Сонячних кларнетів»* [Стус 1993: 24], у строфах та антистрофах якої Павло Тичина *«мужньо йде проти хвилі, схоплюючи красу і викриваючи потворність «нового дня»* [Лавріненко 2001: 18].

У радянському літературознавстві книгу «Замість сонетів і октав» називали помилкою молодого поета, замовчували, й поступово вилучили з літературного процесу за невідповідність критеріям соцреалізму й компрометування ідеалізованого образу радянського поета Павла Тичини. У 80-90-ті роки ХХ ст. збірка знову побачила світ у складі повного зібрання творів поета, і відтоді цікавість до неї спалахнула з новою силою, відбулася своєрідна «реабілітація» книжки, що дозволило відновити втрачену ланку в доробку поета. Наприкінці минулого століття з'явилася чимала кількість наукових розвідок, присвячених «секретам поетичної творчості» П. Тичини, зокрема Г. Грабовича, Г. Клочека, Ю. Коваліва, М. Моклиці, В. Моренця, В. Стуса, Ю. Тітаренко, Т. Шестопалової та інших. Літературознавці розглядали збірку «Замість сонетів і

октав» у різних аспектах, зокрема дослідницькі пошуки зосереджено навколо проблеми міфологічної єдності ранньої творчості та неоміфу у третій збірці [Неборак 1990], психологізму, пізнання реальності та самопізнання «я» індивіда [Надъярных 1998], музичності як основи стильового синтезу [Мошка 2002], раннього модернізму [Наєнко 2008], семантики та поетики, інтертекстуальності [Тітаренко 2008], проте питання висвітлення ідей «філософії серця» у збірці потребує детальнішого аналізу, чим і зумовлена актуальність дослідження.

Прозопоезія (В.Барка) збірки звучить в унісон до світоглядних ідей українського мандрівного філософа та християнських цінностей. «Філософія серця» є осердям духовності та моральності у трактатах, поезіях, байках Григорія Сковороди, а відповідно й у збірці «Замість сонетів і октав» Павла Тичини. У християнстві серце розглядається як орган яким ми сприймаємо Бога і через який Бог спілкується з людиною, а також є центром духовності та моралі. Загальнохристиянський символ серця, заданий Біблією, т. зв. «абеткою світу», зустрічаємо у творчості українського мислителя, зокрема у збірці «Сад божественних пісень». Сучасна дослідниця І. Валявко вважає, що *«застосовуючи своєрідний символічно-філософський стиль мислення і зв'язавши серце з «внутрішньою» людиною Сковорода започатковував розвиток національної символіко-антропоцентричної «філософії серця», яка «нероздільно пов'язана з Богопізнанням»* [Валявко 1997: 12]. Центром людської душі у Сковороди є серце, яке *«не існує ніде в просторі, але водночас воно є скрізь, в усій людській істоті»* [Валявко 1997: 12]. Будучи речником біблійних істин, він намагався здійснити певний прорив крізь символічний світ до істинного буття. Для Григорія Савича до Божественної істини людина може долучитися через Біблію, яка *«є новий мир і люд Божий. Немає у тій республіці ні старості, ні статі, ні відмінності – все там спільне – суспільство в любові, любов у Богові, Бог в суспільстві. Ось кільце вічності! Від людей це неможливо»* [Сковорода 2005: 44]. У Павла Тичини ця Бо-

жественна істина також в християнських ідеях і в людському серці, в яке «стріляють»: *«Стріляють серце, стріляють душу – нічого їм не жаль»* (строфа «Кукіль»). Проте стріляють і душу, яка, за Святим Письмом, є безсмертною і насичується не плотським, мирським («Не буде плоттю ситий дух» (Г. Сковорода)), а небесним.

У філософських трактатах Сковороди серце постає у подвійній перспективі: як людська сутність – «старе» та «нове» серце, де «старе» серце – смертне, сповнене пристрастей та земних бажань, а «нове» – Божественне, вічне; і як шлях для досягнення Божественної досконалості (адже щоб відкрити Бога в собі необхідне переображення власного серця). Ідея двійності серця пов'язана із наявністю двох начал у душі людини – добра і зла, Божественного і диявольського. Кожне людське серце відкрите для Премудрості Божої, що наповнює його однаково, проте по-різному проявляється. Постріл у серце – це знищення людини як фізично, так і духовно (вбивця не може бути високодуховною людиною і перемагає диявольське начало). Поет прагне усвідомити страшний стан України, людської душі і серця серед апокаліптичних обставин, тому заклик збірки спрямований проти комплексу вбивства: вбивають матір, посиротивши дитину, вбивають безневинних – *«Людина, що казала: убивати гріх! – на ранок 3 простреленою головою»* (строфа «Герор») (тут поет вказує не тільки на фізичну смерть тисяч безневинних жертв революційної доби, а й на духовне виродження), а найважливіше – знищення духовних надбань народу. *«Процес озвіріння, тобто втрати духовності, зазначає Юлія Тітаренко, виявляється в книзі «Замість сонетів і октав» на трьох площинах: убивство безневинних, кривава бійка між звірами, пропаганда насильства у сфері культури»* [Тітаренко 2008: 8].

У стислих, влучних, містких строфах та антистрофах збірки Павло Тичина конденсував трагізм часу, біль і розпуку ліричного героя. Авторове звинувачення направлене проти тих, хто «звіром став», фанатично повіривши ідеям і забуваючи про головне – людську душу. За допомогою образів-символів, метафор автор

прагне показати драму нового життя, «бо велика ідея потребує великих жертв», але «хіба то є жертва, коли звір звіра їсть?» (строфа «Терор»).

В останній антистрофі до строфи «Жукіль» Павло Тичина вказує на трагізм епохи і осмислює власну трагедію:

*Грати Скрябіна тюремним наглядачам – це ще  
не є революція.*

*Орел, Тризубець, Серп і Молот... І кожне  
виступає як своє. Своє ж рушниця в нас убила.*

*Своє на дні душі лежить.*

*Хіба й собі поцілуватъ пантофлю Папи?*

Автор окреслює три політичні сили, що зіштовхнулися на Україні, сили, що не тільки протистояли, прагнучи відстояти свої інтереси, а й з жорстоким цинізмом знищували споконвічні духовні цінності – царська Росія (Орел), Українська Народна Республіка (Тризубець) та більшовики (Серп і Молот). Кожна з цих партій орієнтувалася на певні верстви народу, не консолідуючи інтереси людей, а граючи на їх слабінках. Проте «своє», каже Тичина, те, за що боролися, прагнули відстояти – розстріляно, або ж «заховано далеко», тобто зруйновано найбільшу вартість – людяність. Тут Павло Григорович і пророкує свою долю у цьому страшному витку історії: «Хіба й собі поцілуватъ пантофлю Папи».

З ідеями християнської культури пов'язана у П. Тичини ідея національного визволення. Проповідувані у Біблії любов, всепрощення, доброта, благочесність у добу карколомних змін, пов'язаних із подіями 1918 – 1919 років знецінюються: скасовуючи споконвічні підвалини моралі, нова влада проповідує дегуманістичні ідеї, насильство, «жорстокий естетизм», що став основою нової ідеології, витісняючи загальнолюдські закони – «Місто в мальованих плакатах: людина людину коле...» (антистрофа до строфи «Порожнеча»). Шлях до Бога Тичина вбачає у протидії злу, у загальнолюдських цінностях – вірі, надії, любові, які звучать і в Сковороди: «Коли б людина могла швидко зрозуміти неоціненну

ціну великої тієї Божої ради, могла б відразу ж її прийняти і любити. Але оскільки тілесний грубий розмисел тут кладе перепону, для того потрібна людині віра. <...> При ній необхідно має бути надія. <...> Ці добродійності приводять нарешті людське серце, начебто надійний вітер корабля, у гавань любові, і їй доручає» [Сковорода 2005: 148].

Револуційна культуротворча доба жорстоко руйнує особистість. Абстрактна концепція комуні заперечується у Тичини, який стверджує, що людина – «скарб світовий» (антистрофа до строфи «Евое!»), проголошуючи духовну революцію. У «Евое!», на думку В. Барки, «вґрунтовано революцію духовну, з перемогою над собою: якщо подолати звірство в серцях – зникнуть потворності суспільства. Вдосконалиться індивідуальність до міри, коли для виразу необхідна лірика. «На людину, що не вмітиме пісні, дивитимуться як на справжнього контрреволюціонера» [Барка 1961: 79].

Мистецтво нового дня повинно будуватися на надбаннях культури, традиціях, звичаях народу, бо «За плугом ходити наші нащадки готуватимуться не менш, як зараз готуються в балетній студії. І на людину, що не вмітиме пісні, дивитимуться як на справжнього контрреволюціонера» (строфа «Евое!»). Поняття «гармонія», пошуки його смислового наповнення завжди були у центрі уваги Павла Тичини. «Модель космосу українського буття», стверджує О. Мошка, у Сковороди включає «три світи» – мікрокосмос (Всесвіт), мікрокосмос (людина), світ символів (Біблія). Власне ці тематичні комплекси контрапунктно розгортаються у ліричній симфонії «Замість сонетів і октав», укладаючись «у сквородинівські три світи: макрокосм – великий світ, увесь світ і, як його частина, Україна; мікрокосм – людина, український народ; і третій – символічний світ, але не Біблія, а поезія, культура» [Мошка 2002: 23-24].

У строфі «Найвища сила» автор окреслює непереборну силу, що здатна навіть у критичну ситуацію відчутти цінність життя і вірити у красу: «А над містом величезний рояль грав... І зрозумів я – настав Великдень» (строфа «Найвища сила»). На думку Василя

Барки, «шлях до кращої майбутности покладено через Великдень кожної душі» [Барка 1961: 77].

Музика, ритміка кларнетизму вводить ліричного героя у прекрасний світ божественної гармонії, від якої «добрішало небо», «співають промені у далині», і над містом «величезний рояль грав», й укладеній «в двох-трьох нотах» пісні – справжньому гімні, в якому звучить християнське – «Христос Воскресе»: «Найглибший, найвеличнійший і разом з тим найпростіший зміст, укладений на двох-трьох нотах – оце і є справжній гімн. Без конкурсів, без нагород напишіть ви сучасне "Христос воскрес"» (антистрофа до строфи «Іспит»). І це є для героя «найвищою силою», могутністю, духовною красою, що означається через музику.

«Філософії серця» Григорія Сковороди був властивий діалогізм, не випадково його твори навіть за формальними ознаками є «діалогами», у яких «проповідник мудрості застосовував поширені того часу прийоми викладу думок у єдності питань та відповідей та елементи сократичного діалогу» [Якушко 2008: 70]. Не тільки твори носять діалогічний характер, а й усе життя мислителя є своєрідним діалогом, в якому *«відбувається зустріч різних смислів, розуміння сенсу буття людини»* [Троїцька 2007: 191]. Прикметно й те, що збірку Павла Тичини можна також визначити як своєрідний діалог ліричного героя з революцією, розгортання якого у строфах та антистрофах полягає у відшукуванні істини, що не лежить на поверхні, а прихована у підтексті, і є своєрідним кодом-загадкою, яку читач повинен дешифрувати. Строфа та антистрофа містять ідеї-відгуки, розглядаються як єдність багатоманітності, зустріч протилежностей. Антистрофа заперечує хід думок попередньої строфи, створюючи відповідне коло, підсиленню першого відповідно сприяє рефрен.

Структура книги визначається тим, що поезії, а це одинадцять пар, складаються із «строфи» та «антистрофи», які, окрім першої, з'єднані попарно. Форма збірки «Замість сонетів і октав» незвичайна – вірші у прозі, писані верлібром, ритмізовані, афористич-

ні, змістово конденсовані у вислові. Завдяки такій формі, її синтетичності, динамічності та узагальненню Павло Тичина зумів поєднати слова з прихованим символістичним змістом, зі звуком, ритмом.

Будова збірки нагадує хоричні партії грецької трагедії. Але, на відміну від трагедії, не хор, а сам поет у лірично символічному малюнку висловлює «різкий осуд сучасному здичавінню від єства червоної завірюхи» [Барка 1961: 69]. Поет, не сприймаючи стандартів, намагався знайти нові поетичні форми для вираження трагедії власної та трагедії суспільства перехідного періоду в історії України. Від духовного аристократизму поет переходить до гіркої іронії у строфах та антистрофах збірки «Замість сонетів і октав»: «соціалізм без музики ніякими гарматами не встановити» (антистрофа до строфи «Найвища сила»); «Праві йдуть назад, але голову намагаються держати вперед. Ліві мчать уперед, але голову скрутили назад. Як не хвалить учення Христа, а все-таки й він на ослах їздив і приймав осанну» (антистрофа до строфи «Шовіністичне»).

Звернення митця до ідей Григорія Сковороди, до загальнолюдських християнських цінностей не випадкове у збірці Павла Тичини, адже головне для ліричного героя не жертви во ім'я ідеї, не «аероплани й усе довершенство техніки», не «університет, музей, бібліотеки...», а очі – «карі, сірі, блакитні...» (антистрофа до строфи «Герор»), що є символом людської душі.

Павло Тичина, присвячуючи свою збірку Григорію Савичу Сковороді, спирається на філософські ідеї мислителя, осмислює гострі сутички власного «я», людського серця із жорстокими реаліями доби, проголошує революцію в духовному світі особистості: гуманну, свободолюбиву, гармонії та краси Найвищої сили.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

- Барка 1961 – Барка В. Хліборобський Орфей або клярнетизм / Василь Барка. – Мюнхен ; Нью Йорк : [б. в.], 1961. – 87 с.
- Валявко 1997 – Валявко І. В. Дмитро Чижевський як дослідник української філософської думки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : 09.00.05. – історія філософії / Ірина Вікторівна Валявко. – Київ, 1997. – 20 с.
- Мошка 2002 – Мошка О. О. Музичність як основа стильового синтезу ранньої поезії П. Тичини (на прикладі збірки «Замість сонетів і октав») / О. О. Мошка



- // Наукові записки. Національний ун-т «Києво-Могилянська академія». – К., 2002. – Т.20 : Спец. вип. Ч.1. – С. 21-25.
- Надъярных 1998 – Надъярных Н. Созвучие несозвучного (поэтическая книга Павла Тычины «Вместо сонетов и октав») / Надъярных Н // Вопросы литературы. – 1998. – № 12. – С. 170-204.
- Наєнко 2008 – Наєнко М. Фрагмент високого модернізму: «Замість сонетів і октав» / Михайло Наєнко // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Вип. 44. – Ч. 2. – Львів, 2008. – С. 254-258.
- Неборак 1990 – Неборак В. Поетичний натурфілософізм і деякі його схематичні зображення / В. Неборак // Слово і час. – 1990. – № 10. – С. 27-29.
- Лавріненко 2001 – Лавріненко Ю. А. Павло Тычина // Лавріненко Ю. А. Розстріляне відродження: Антологія 1917 – 1933: Поезія – проза – драма – есеї / [підгот. тексту, фак. ред. і передм. проф. Наєнка М. К.] – К. : Вид. центр «Просвіта», 2001. – С. 18-57.
- Тичина 1920 – Тичина П. Замість сонетів і октав / Павло Тычина. – К. : Друкар, 1920. – 32 с.
- Тітаренко 2008 – Тітаренко Ю. О. Збірка П. Тычини «Замість сонетів і октав»: семантика і поетика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10. 01. 01 – українська література / Юлія Олегівна Тітаренко. – Харків, 2008. – 21 с.
- Троїцька 2007 – Троїцька Т.С. Толерантність у культурі розмаїття: пошук злагоди в українській «філософії серця» / Т. С. Троїцька // Філософські науки. Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2007. – №8. – С. 190-194.
- Сковорода 2005 – Сковорода Г. С. Твори : у 2 т. / Григорій Савич Сковорода. – К. : ТОВ «Вид-во «Обереги», 2005. – Т. 1. – 528 с.
- Стус 1993 – Стус В. Феномен доби (Сходження на Голгофу слави) / Василь Стус. – К. : Знання, 1993. – 92 с.
- Якушко 2008 – Якушко К. Г. Філософія свободотворчості Григорія Сковороди / К. Г. Якушко // Гуманітарні студії. Збірник наукових праць. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – Вип. 3. – С. 67-74.
- Стаття надійшла 10 листопада 2013 р.*